

Znaczenie polimorfizmów genów VKORC1 oraz CYP2C9 dla leczenia przeciwzakrzepowego doustnymi pochodnymi kumaryny — przegląd doniesień

Tomasz Ciurus, Małgorzata Lelonek

Klinika Kardiologii, Katedra Kardiologii i Kardiochirurgii Uniwersytetu Medycznego w Łodzi

Streszczenie

Doustne leki przeciwzakrzepowe z grupy pochodnych kumaryny są zalecane w wielu jednostkach chorobowych układu sercowo-naczyniowego. Terapia doustnymi antykoagulantami obarczona jest wysokim ryzykiem powikłań, głównie występowaniem incydentów krwawienia. Dlatego poszukuje się nowych rozwiązań, mających ograniczyć działania niepożądane terapii przeciwzakrzepowej. Wykazano, że istotny wpływ na wielkość dawkowania i częstość występowania powikłań ma polimorfizm genów związanych z metabolizmem leku, CYP2C9 oraz VKORC1. Szacuje się, że u nosicieli alleli CYP2C9*2 lub CYP2C9*3 efektywna dawka leku jest 3–4-krotnie mniejsza w porównaniu z osobami z sekwencją genu CYP2C9*1. Genotyp VKORC1 wiąże się z nadwrażliwością (VKORC1*2) lub opornością (VKORC1*3, VKORC1*4) na kumarynę i wpływa na czas do uzyskania terapeutycznej wartości INR oraz na ryzyko wystąpienia powikłań krwotocznych lub zakrzepowych. Prawdopodobnie w najbliższych latach coraz większe znaczenie będą miały badania genetyczne prowadzone w celu ustalenia dawkowania i określenia indywidualnej wrażliwości chorego na pochodne kumaryny. Jednak niezbędne są dalsze badania, aby wykazać korzyści z takiego postępowania. (Folia Cardiologica Excerpta 2012; 7, 4: 189–193)

Słowa kluczowe: antagoniści witaminy K, polimorfizm genów CYP2C9 i VKORC1

Wstęp

Doustne leki przeciwzakrzepowe z grupy pochodnych kumaryny są powszechnie stosowane zarówno w Polsce, jak i na świecie. Działanie tych związków wiąże się z hamowaniem zależnej od witaminy K syntezy czynników krzepnięcia zespołu protrombiny (II, VII, IX, X), co przekłada się na silny efekt przeciwzakrzepowy. Wskazania do terapii doustnymi lekami przeciwzakrzepowymi rozszerzyły się i aktualnie są one zalecane m.in. w leczeniu

i zapobieganiu zakrzepicy żył głębokich i zatorowości płucnej, w zapobieganiu powikłaniom zatorowym u pacjentów z migotaniem przedsionków, z patologią zastawek lub po protezowaniu zastawek serca. Terapia pochodnymi kumaryny wymaga monitorowania za pomocą regularnych oznaczeń znormalizowanego wskaźnika aktywności protrombiny (INR, *International Normalized Ratio*). Początkowe pomiary wykonuje się po pierwszych 2 lub 3 dawkach, a następnie po ustaleniu dawki podtrzymującej, nie rzadziej niż co 4 tygodnie. Najmniejsze ryzyko powi-

Adres do korespondencji: Lek. Tomasz Ciurus, Klinika Kardiologii, Katedra Kardiologii i Kardiochirurgii, Uniwersytet Medyczny, ul. Sterlinga 1/3, 91–425 Łódź, tel./faks (42) 636 44 71, e-mail: tomaszciurus@interia.pl

kłań stwierdzono przy cotygodniowej kontroli INR [1]. Opieka nad chorymi przyjmującymi przewlekłe leki przeciwzakrzepowe powinna być prowadzona w sposób zorganizowany, obejmując edukację pacjenta, systematyczne pomiary INR oraz regularne wizyty kontrolne [2].

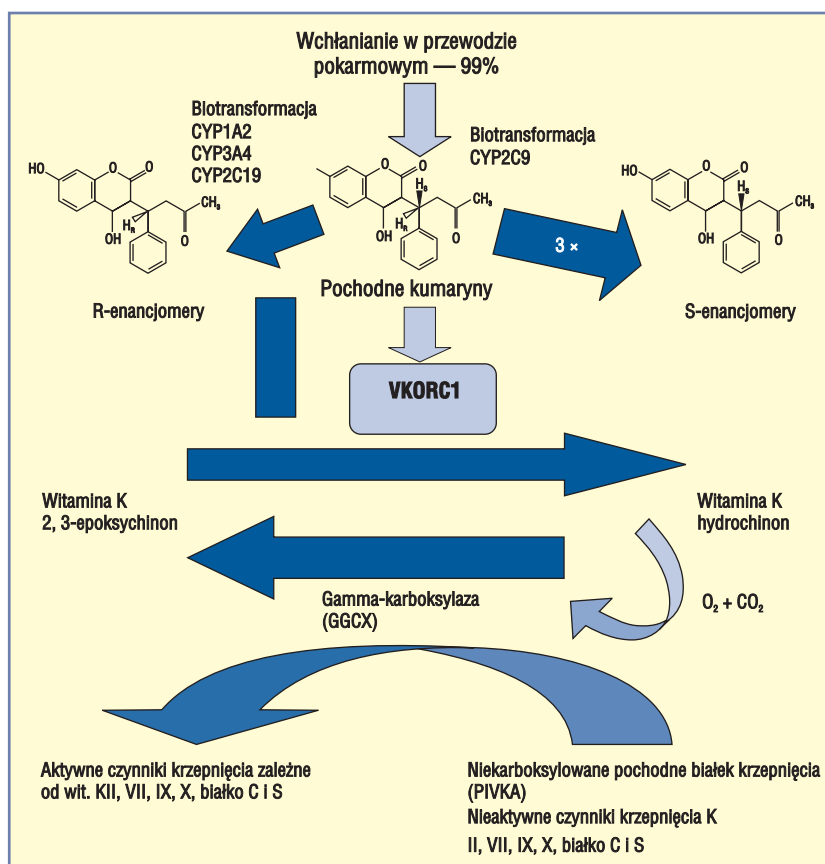
Istniejące algorytmy postępowania, w których uwzględnia się dane kliniczne i demograficzne, wykazały swoją skuteczność w praktyce klinicznej. Wiek, płeć, współistniejące jednostki chorobowe i stosowane leki mają istotne znaczenie w doborze dawki leku. Prawdopodobnie w najbliższych latach coraz większe znaczenie będą miały badania genetyczne prowadzone w celu ustalenia dawkowania i określenia indywidualnej wrażliwości chorego na pochodne kumaryny. Takie postępowanie będzie dotyczyć głównie pacjentów wymagających wieloletniej farmakoterapii. Celem pracy jest przegląd aktualnych doniesień na temat znaczenia wariantów genetycznych CYP2C9 i VKOR1 dla przewlekłej terapii przeciwzakrzepowej doustnymi antykoagulantami.

Powikłania terapii przeciwzakrzepowej

Terapia doustnymi antykoagulantami jest obciążona wysokim ryzykiem powikłań. Powszechne działania niepożądane (1–10%) to krwawienia. Ogólny odsetek krwawień wynosi około 8% na rok, w tym mniej poważnych krwawień jest 6% rocznie, poważnych 1% a krwawień śmiertelnych około 0,25% w ciągu roku [3]. Podstawowym problemem w tej terapii jest wąski indeks terapeutyczny. Szczególnie trudne są pierwsze dni, w czasie których należy dobrać odpowiednią dla chorego dawkę leku, tak aby uzyskać terapeutyczną wartość INR. U niektórych osób już niewielkie dawki leku powodują znaczne podwyższenie wskaźnika INR, podczas gdy inni wymagają stopniowego zwiększania leku. Wiele wskazuje na to, że za zmienność odpowiedzi na pierwsze dawki leku i wielkość dawki podtrzymującej odpowiedzialne są czynniki genetyczne. Uważa się, że odpowiadają one za około 40–50% zmienności odpowiedzi terapeutycznej na lek. Oczywiście, poza wpływem genów, odpowiedź tę warunkują również czynniki środowiskowe, masa ciała, stan wydolności nerek, wątroby czy wiek chorego. O zmienności odpowiedzi na lek decyduje również równoczesne stosowanie innych leków (tab. 1), a także sam rodzaj preparatu (wzajemne proporcje prawo- i lewoskrętnego enancjomeru — ten drugi wykazuje 2–5 razy silniejsze działanie) [4]. Na świecie najczęściej stosowanym antykoagulantem jest warfaryna. W przeprowadzonych badaniach udowodniono, że podawanie acenokumarolu wiązało się

Tabela 1. Klinicznie istotne interakcje z antagonistami witaminy K

Leki przeciwdrobnoustrojowe	Leki działające na układ sercowo-naczyniowy	Leki przeciwbólowe, przeciwzapalne i immunomodulujące	Leki działające na ośrodkowy układ nerwowy	Leki działające w przewodzie pokarmowym i żywność	Inne leki
Leki zwiększające działanie przeciwzakrzepowe					
Cyprofloksacyna	Amiodaron	Fenylbutazon	Alkohol (jeśli współistnieje choroba wątroby)	Cymetydyna	Steroidy anaboliczne
Erytromycyna	Diltiazem	Kwas acetylosalicylowy	Citalopram	Mango	Miforżab
Flukonazol	Fenofibrat	Paracetamol	Entakapon	Olej rybi	Szałwia
Izoniazyd (600 mg/d.)	Klofibrat	Piroksykam	Sertralina	Sok grejfrutowy	Żeń-szeń
Kotrimoksazol	Propafenon				
Metronidazol	Propranolol				
Mikonazol	Sulfimpyrazon				
Worikonazol					
Leki zmniejszające działanie przeciwzakrzepowe					
Gryzeofulwina	Cholestyramina	Mesalamina	Barbiturany	Awokado (duże ilości)	Suplementy wielowitaminowe
Nafcytyna		Azatiopryna	Karbamazepina	Pokarmy bogate w witaminę K	
Rybawiryna				Zielona sałata	
Ryfampicyna				Kapusta, kalafior, brokuły	

Rycina 1. Przemiany witaminy K w wątrobie i ich modyfikacja przez antagonistów witaminy K. Pochodne kumaryny blokują aktywność enzymu VKORC, ograniczając dostępność witaminy K niezbędnej w procesie powstawania aktywnych czynników krzepnięcia krwi, natomiast S-enancjomery ulegają głównie biotransformacji w wątrobie przy udziale cytochromu CYP2C9 [22, 23]

z dwukrotnie wyższym ryzykiem wystąpienia niestabilnej terapii przeciwzakrzepowej w porównaniu z warfaryną [5, 6].

Warianty genetyczne enzymów układu cytochromu P450

Doustne antykoagulanty podlegają metabolizmowi w wątrobie z udziałem enzymów układu cytochromu P450 (ryc. 1), które są kodowane przez silnie polimorficzny gen CYP2C9 [7]. Obecność allela polimorficznego CYP2C9*2 (Arg144Cys) lub CYP2C9*3 (Ile359Leu) istotnie zmniejsza efekt pierwszego przejścia przez wątrobę. Zmniejszenie aktywności enzymu powoduje mniejsze tempo metabolizmu pochodnych kumaryny, wydłużenie okresu półtrwania i zmniejszenie efektywnej dawki leku. Szacuje się, że u nosicieli alleli CYP2C9*2 lub CYP2C9*3 efektywna dawka leku jest 3–4-krotnie mniejsza, aby osiągnąć ten sam INR, w porównaniu z osobami z sekwencją genu CYP2C9*1 [8–10].

U tych nosicieli trudniej osiąga się stabilność dawkowania i większe jest ryzyko powikłań krwotocznych [11]. W metaanalizie 9 badań klinicznych wykazano, że ryzyko wystąpienia krwawienia w czasie stosowania warfaryny jest o 90% większe dla CYP2C9*2 i o 80% dla CYP2C9*3 [12]. U osób rasy kaukaskiej częstość występowania allele CYP2C9*2 i CYP2C9*3 wynosi odpowiednio 15% i 7% [13]. W innych grupach etnicznych częstość występowania jest znacznie niższa [13].

Indywidualna dawka pochodnych kumaryny zależy także od aktywności enzymu kompleksu reduktazy witaminy K — VKORC1 (*vitamin K epoxide reductase complex subunit 1*) (tab. 2). Geisen i wsp. wyróżnili 3 haplotypy w populacji europejskiej: VKORC1*2, VKORC1*3 i VKORC1*4, determinujące 99% zmienności genetycznej tego enzymu [14]. Obecność polimorfizmu VKORC1*2 powoduje obniżenie ekspresji genu, co skutkuje mniejszą liczbą cząsteczek enzymu VKORC1 w błonie erytrocytów. Zatem do zablokowania mniejszej liczby cząsteczek

Tabela 2. Początkowe dawkowanie warfaryny na podstawie polimorfizmów genów CYP2C9 oraz VKORC1

VKORC1-1639	CYP2C9					
	*1/*1	*1/*2	*1/*3	*2/*2	*2/*3	*3/*3
GG	5–7	5–7	3–4	3–4	3–4	0,5–2
AG	5–7	3–4	3–4	3–4	0,5–2	0,5–2
AA	3–4	3–4	0,5–2	0,5–2	0,5–2	0,5–2

Dawka podana w μ /d. Princeton, NJ: Bristol-Myers-Squibb; 2010. http://packageinserts.bms.com/pi/pi_coumadin.pdf. Accessed May 14, 2010.

enzymu VKORC1 potrzeba mniejszej dawki pochodnych kumaryny. W przypadku haplotypów VKORC1*1, VKORC1*3 oraz VKORC1*4 ekspresja genu wzrasta i w tym przypadku w celu uzyskania terapeutycznej wartości wskaźnika INR potrzeba więcej cząsteczek pochodnych kumaryny.

W populacji amerykańskiej stosuje się nomenklaturę Riedera i wsp. [15], opierającą się na 5 haplotypach podzielonych na 2 grupy: A — haplotypy warfarynowrażliwe (H1 i H2), oraz B — haplotypy warfarynooporne (H7, H8, H9). W przybliżeniu haplotyp A odpowiada haplotypowi VKORC1*2, natomiast haplotyp B odpowiada haplotypowi VKORC1*3 i VKORC1*4 [16].

Podobny wpływ polimorfizmów genu VKORC1 na dawkowanie warfaryny wykazał D'Andrea i wsp. W grupie 147 włoskich pacjentów najczęściej występowały dwa polimorfizmy: 1173C>T w intronie 1 (znany również jako c.174-136C>T, rs9934438) oraz 3730G>A (znany również jako c. *134g>, rs7294) w regionie 3. Średnia dzienna dawka warfaryny wymagana w celu utrzymania stabilnych wartości wskaźnika INR była większa u pacjentów z polimorfizmem genu VKORC1 1173CC (7,0 mg) niż u pacjentów z polimorfizmem 1173CT (5,1 mg) oraz 1173TT (3,7 mg). W przypadku osób z polimorfizmem genu VKORC1 3730GG dawka warfaryny była istotnie mniejsza niż u nosicieli polimorfizmu 3730AA (6,9 mg) [17].

Z kolei w populacji polskiej udowodniono, że większe zapotrzebowanie na leki przeciwzakrzepowe obserwowano u pacjentów z polimorfizmem VKORC1 –1639G (5,9 mg) niż u chorych mających homozygoty –1639AA (4,1 mg) [18, 19].

Podsumowując, genotyp VKORC1 wiąże się z nadwrażliwością lub opornością na kumarynę i wpływa na czas do uzyskania terapeutycznej wartości INR oraz na ryzyko wystąpienia powikłań krwotocznych lub zakrzepowych.

Badania kliniczne

Od 2007 roku Agencja ds. Żywności i Leków (FDA, *Food and Drug Administration*) zaleca korzystanie z badań genetycznych poprzedzających terapię, które pomagają określić początkową dawkę pochodnych kumaryny [20]. Jednak nadal brak praktycznych wskazówek wykorzystania nowych danych. Jednym z pierwszych prospektywnych badań z randomizacją było badanie Andersona i wsp. opublikowane w 2007 roku, w którym wykazano, że stosowanie nowych algorytmów na podstawie oceny polimorfizmów genów pozwoliło lepiej przewidzieć wielkość stabilnej dawki leku oraz zmniejszyć liczbę zmian w jego dawkowaniu. Jednak odsetek wskaźników INR poza zakresem terapeutycznym nie różnił się istotnie pomiędzy grupą badaną a kontrolną (30,7% v. 33,1%) [21, 22]. Skuteczność stosowania wyników testów genetycznych potwierdzono w badaniu *Medco-Mayo Warfarin Effectiveness Study* (MM-WES), w którym oceniono polimorfizm CYP2C9*1, CYP2C9*2, CYP2C9*3 oraz VKORC1 A/A, G/A i G/G [23]. Po opracowaniu statystycznym wyników stwierdzono, że wykonanie testów genetycznych przed włączeniem warfaryny pozwoliło szybciej osiągnąć dawkę podtrzymującą leku oraz zmniejszyć o około 30% liczbę hospitalizacji z powodu wystąpienia krwawienia i/lub incydentu zakrzepowo-zatorowego w ciągu pierwszych 6 miesięcy terapii [23]. W związku z ogłoszeniem wyników badania MM-WES pojawiło się wiele wątpliwości, czy rzeczywiście redukcja w liczbie hospitalizacji wynikała jedynie z przeprowadzenia testów genetycznych, czy może miała związek ze zwiększoną kontrolą tej grupy pacjentów. Niezbędne są dalsze badania w celu potwierdzenia skuteczności indywidualizacji postępowania z pacjentem na podstawie wykonanych testów genetycznych.

Podsumowanie

Testy genetyczne są nowym narzędziem służącym do poprawy skuteczności leczenia doustnymi pochodnymi kumaryny, a głównym celem jest zmniejszenie liczby powikłań krwotocznych i zakrzepowych w czasie przewlekłej terapii. Jednak badania genetyczne są stosunkowo drogie i mało dostępne, co ogranicza ich wykorzystanie, zwłaszcza w Polsce. Obecnie pozostaje więc ścisła współpraca między lekarzem a pacjentem w celu maksymalnego obniżenia ryzyka działań niepożądanych terapii przeciwzakrzepowej.

Piśmiennictwo

1. Horstkotte D., Piper C., Wiemer M. Optimal frequency of patient monitoring and intensity of oral anticoagulation therapy in valvular heart disease. *J. Thrombosis and Thrombolysis* 1998; 5: 19–24.
2. Zawilska K., Jaeschke R., Tomkowski W. i wsp. Polskie wytyczne profilaktyki i leczenia żyłnej choroby zakrzepowo-zatorowej, uaktualnienie 2009. *Pol. Arch. Med. Wewn.* 2009; 119 (supl. 1): 1–69.
3. Stehle S., Kirchheiner J., Lazar A., Fuhr U. Pharmacogenetics of oral anticoagulants: a basis for dose individualization. *Clin. Pharmacokinet.* 2008; 47: 565–594.
4. Thijssen H.H., Baars L.G., Vervoort-Peters H.T. Vitamin K 2,3-epoxide reductase: the basis for stereoselectivity of 4-hydroxycoumarin anticoagulant activity. *Br. J. Pharmacol.* 1988; 95: 675–682.
5. Pattacini C., Manotti C., Pini M., Quintavalla R., Dettori A.G. A comparative study on the quality of oral anticoagulant therapy (warfarin versus acenocoumarol). *Thrombosis and Haemostasis* 1994; 71: 188–191.
6. Undas A., Cieśla-Dul M., Zólciniński M., Tracz W. Switching from acenocoumarol to warfarin in patients with unstable anticoagulation and its effect on anticoagulation control. *Pol. Arch. Med. Wewn.* 2009; 119: 360–365.
7. Thijssen H.H., Baars L.G., Vervoort-Peters H.T. Vitamin K 2,3-epoxide reductase: the basis for stereoselectivity of 4-hydroxycoumarin anticoagulant activity. *Br. J. Pharmacol.* 1988; 95: 675–682.
8. Wojtczak A., Skrzętkowicz J. Kliniczne znaczenie polimorfizmu wybranych genów cytochromu P-450: rodziny CYP1, podrodziny CYP2A, CYP2B oraz CYP2C. *Pol. Merk. Lek.* 2009; 153: 248–252.
9. Aithal G.P., Day C.P., Kesteven P.J., Daly A.K. Association of polymorphisms in the cytochrome P450 CYP2C9 with warfarin dose requirement and risk of bleeding complications. *Lancet* 1999; 353: 717–719.
10. Sconce E.A., Khan T.I., Wynne H.A. i wsp. The impact of CYP2C9 and VKORC1 genetic polymorphism and patient characteristics upon warfarin dose requirements: proposal for a new dosing regimen. *Blood* 2005; 106: 2329–2333.
11. Higashi M.K., Veenstra D.L., Kondo L.M. i wsp. Association between CYP2C9 genetic variants and anticoagulation-related outcomes during warfarin therapy. *JAMA* 2002; 287: 1690–1698.
12. Sanderson S., Emery J., Higgins J. CYP2C9 gene variants, drug dose, and bleeding risk in warfarin-treated patients: a Hu-GENet systemic review and meta-analysis. *Genet. Med.* 2005; 7: 87–104.
13. Oldenburg J., Bevens C.G., Fregin A., Geisen C., Müller-Reible C., Watzka M. Current pharmacogenetic developments in oral anticoagulation therapy: The influence of variant VKORC1 and CYP2C9 alleles. *Thromb. Haemost.* 2007; 98: 570–578.
14. Geisen C., Watzka M., Sittlinger K. i wsp. VKORC1 haplotypes and their impact on the inter-individual and inter-ethnic variability of oral anticoagulation. *Thromb. Haemost.* 2005; 94: 773–779.
15. Rieder M.J., Reiner A.P., Gage B.F. i wsp. Effect of VKORC1 haplotypes on transcriptional regulation and warfarin dose. *N. Engl. J. Med.* 2005; 352: 2285–2293.
16. Kamali F., Khan T.I., King B.P. i wsp. Contribution of age, body size, and CYP2C9 genotype to anticoagulant response to warfarin. *Clin. Pharmacol. Ther.* 2004; 75: 204–212.
17. D’Andrea G., D’Ambrosio R.C., Di Perna P. i wsp. A polymorphism in the VKORC1 gene is associated with an interindividual variability in the dose-anticoagulant effect of warfarin. *Blood* 2005; 105: 645–649.
18. Stepień E., Branicka A., Cieśla-Dul M., Undas A. A vitamin K epoxide reductase-oxidase complex gene polymorphism (–1639G>A) and interindividual variability in the dose-effect of vitamin K antagonists. *J. Appl. Genet.* 2009; 50: 399–403.
19. Sconce E.A., Khan T.I., Wynne H.A. i wsp. The impact of CYP2C9 and VKORC1 genetic polymorphism and patient characteristics upon warfarin dose requirements: proposal for a new dosing regimen. *Blood* 2005; 106: 2329–2333.
20. Wu A.H. Use of genetic and nongenetic factors in warfarin dosing algorithms. *Pharmacogenomics* 2007; 8: 851–861.
21. Anderson J.L., Horne B.D., Stevens S.M. i wsp. Randomized trial of genotype-guided versus standard warfarin dosing in patients initiating oral anticoagulation. *Circulation* 2007; 116: 2563–2570.
22. Stepień E., Wypasek E., Branicka A. Optymalizacja leczenia antagonistami witaminy K — rola polimorfizmów genowych. *Kardiologia Polska* 2010; 68: 428–435.
23. Epstein R.S., Moyer T.P., Aubert R.E. i wsp. Warfarin Genotyping Reduces Hospitalization Rates Results From the MM-WES (Medco-Mayo Warfarin Effectiveness Study). *J. Am. Coll. Cardiol.* 2010; 55: 2804–2812.